

**КРУГЛИЙ СТІЛ:
КІЇВСЬКА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА У ВИТОКАХ, ТРАДИЦІЯХ,
ПЕРСОНАЛЯХ: ВІД М.О. МАКСИМОВИЧА ДО НАШИХ ДНІВ**

УДК 821.01/4

*Карпенко М.О.,
(Київ, Україна)
Маймескул О.А.
(Київ, Женева)*

**М.П. ДРАГОМАНОВ НА ТЕРЕНІ ШВЕЙЦАРІЇ:
НАСТУПНІСТЬ ІДЕЙ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ**

*«Чи не найвизначніша постать після Шевченка
в українській суспільній думці ХІХ століття – Михайло Драгоманов...
Студент-викладач недільної школи, доцент Університету
Св. Володимира в Києві, видавець безцензурних українських
видань у Женеві, професор Вищої школи в Софії – між цими
офіційними віхами біографії вченого місяці й роки напруженої праці,
заглиблення в історію власного народу й народів Європи...» [1]
Р.С. Міщук.*

У статті розглянуто діяльність М.П. Драгоманова 70 - 80-х років ХІХ ст. в Швейцарії, де він поєднав наукове українознавство з громадсько-політичними студіями, що дозволило ввести українознавчі ідеї Київської історико-філологічної школи до європейського дискурсу, з проєкцією на широкий міжнародний інформаційний простір.

Ключові слова: *М.П. Драгоманов, 70 - 80-і роки ХІХ ст., Швейцарія, наукове українознавство, європейський дискурс, Київська історико-філологічна школа.*

В статье рассматривается деятельность М.П. Драгоманова 70 - 80-х годов ХІХ века в Швейцарии, где он совместил научное украиноведение с общественно-политическими исследованиями, что позволило ему ввести украиноведческие идеи Киевской историко-филологической школы в контекст европейского дискурса, с проекцией на широкий международно-информационный простор.

Ключевые слова: *М.П. Драгоманов, 70 - 80-е годы ХІХ в., Швейцария, научное украиноведение, европейский дискурс, Киевская историко-филологическая школа.*

The article examines the work by M.P. Drahomanov in 70 - 80-ies of the ХІХ century in Switzerland, where he combined scientific studies of Ukraine with public and political researches, which allowed introducing Ukraine-based ideas of Kyiv historical and philological school into the context of European discourse, with a projection to a broad international information space.

Keywords: *M.P. Drahomanov, 70 - 80-ies of the ХІХ century, Switzerland, scientific studies of Ukraine, European discourse, Kyiv historical and philological school.*

© Карпенко М.О., Маймескул О.А., 2011

Як уже не раз відзначалось [2], сутність ідей Київської історико-філологічної школи (далі – КІФШ) й славістичної діяльності її фундатора – першого ректора й професора російської словесності Університету Св. Володимира вченого-енциклопедиста Михайла Олександровича Максимовича (1804-1873) якнайкраще довелось визначити саме молодому Михайлу Петровичу Драгоманову (1841-1895). Повернувшись з першого університетського відрадженья до Європи (1870-1873), він вшанував пам'ять видатного науковця статтею-некрологом «М.А. Максимович. Его литературное и общественное значение», де вийшов на високе узагальнення: «Якось Пушкін сказав про Ломоносова, що він сам був першим російським університетом. Невтомний трудівник на кафедрі в Києві й потім в хуторі, ... Максимович був для Київської Русі цілою науковою історико-філологічною установою, і разом з тим живою народною людиною» [3]. Аналізуючи творчий доробок вченого, який у 30-40-х роках ХІХ ст. на східнослов'янській основі своєї «нової схеми мов слов'янських» започаткував КІФШ з її гуманітарним енциклопедизмом й українознавчим спрямуванням, М.П. Драгоманов відчув і підкреслив цілісність інноваційного поєднання філологічного та історичного напрямів дослідження в єдиному науковому дискурсі. Справедливо відзначити: «Сприймавши основні постулати КІФШ, М.П. Драгоманов у своїй творчій діяльності послідовно реалізує принципи гуманітарного енциклопедизму. Працюючи переважно в галузі історичних наук, він створює також фундаментальні фольклористичні дослідження, глибоко розуміється на літературознавчих питаннях, виявляє значний інтерес до лінгвістичних проблем наукового українознавства [4], зокрема, як і М.О. Максимович, до створення українського правопису [5]. Він всіляко активізує ці форми діяльності, формуючи з 70-х років ХІХ ст. свій оригінальний українознавчий дискурс.

М.П. Драгоманову – видатному українському політичному та громадському діячу, ученому, публіцисту – довелось перебувати в Швейцарії двічі.

Перший раз – короткочасно в Цюриху, під кінець (весна – літо 1873) університетського відрадженья (1870-1873 роки), з якого, за словами М. Грушевського, «Драгоманов повернув до Києва... далеко не той, яким поїхав літом 1870р.... Драгоманов вїхав членом київського наукового гурту, переповнений до краю його культурно-науковими планами, поруч котрих його інтереси до політичного та культурного життя Європи були більш загальнолюдським інтересом культурної людини, котрій ніщо людське не чуже, – ніж живим нервом діяльності» [6, 3].

У поїздці, яка мала, крім наукових студій (у Берліні відвідував лекції і бібліотеку – «займався римською та церковною історією» [7]; Відень – «збір матеріалів для порівняльного коментаря до «Історичних пісень малоросійського народу»; Гейдельберг та Флоренція – «для занять старожитностями», дослідження «Непобідимого Мітру» (*Deum Solem Invictum Mithram*), ради котрого я засів був в Італії»), радше ознайомчий характер, він глибше знайомився з політичним життям в Європі, зупинявся в Австро-Угорщині (у Відні, «де почав знайомитися зі слов'янами, зокрема – галичанами», налагодив контакти з гуртками); також – у Празі, Львові, в Німеччині («через Варшаву, Познань» – до Берліну, відвідував збори німецьких соціал-демократів, (Гейдельберг, Лейпциг, Мюнхен), в Італії (Рим, Флоренція). Це дозволяло критично, в порівнянні з європейським досвідом, підходити до своїх попередніх політичних позицій, що поступово ставали новим підґрунтям для подальших історичних, філологічних, етнографічних, соціологічних розвідок

Саме в цей період розгортаються соціалістичні рухи та стає ще жорсткішою цензура в Росії. Емігрантський рух починається там близько 1850 року. Відтоді стала формуватися репутація Швейцарії як «*terre d'accueil*» («пристанище») для політичних біженців. Першим визначним російським емігрантом тут став О.Герцен (1847), який в 1865 році, разом з М.Огарьовим, прибув з Лондона до Швейцарії (Женева, Мюртен, Лозанна). У 1867 туди ж переїхав анархіст М.Бакунін (Цюрих, Женева, Лугано, Локарно, Берн), який у 1869 видає російською мовою «Маніфест комуністичної партії» К.Маркса, у 1870 створив російську секцію I Інтернаціоналу, в 1874 у Цюриху – «Російський альянс». У 1869-1872 там перебував його учень революціонер-«нігіліст» С. Нечаєв, засновник тасмного «Общества народной расправы». Практично в той же час (приблизно 1870) у Цюриху з'явився ідейний опонент Бакуніна – ідеолог народництва П. Лавров (Міртов). Він випускав журнал «Вперед», основний орган прихильників «лавризма» (у виданні головним помічником був С. Подолинський), перевидав у Женеві заборонені в Росії «Исторические письма», що стали дуже популярними серед молодих революціонерів 70-х років.

У ці роки еміграція була значним фактором політичного життя Російської імперії. Серед тих, хто був змушений або бажав виїхати з Росії, були не тільки соціалісти та революціонери різних напрямків, які об'єднувалися в політичні угруповання, засновували видання та друкували їх, щоб контрабандно переправляти до Росії через перевірені мережі. Поряд існували організації, утворені за національними ознаками, – польські, єврейські, фінські, вірменські, які мали свої інфраструктури. Значною силою була *російська* студентська молодь (до неї належали й «українці та галичани»), з якою велась активна робота по згуртуванню, у тому числі – С. Подолинським (*Цюрихська колонія*). У 1873 році в Цюриху нараховувалося понад 250 студентів із Російської імперії («душ до 200», за Драгомановим, 300 – за РГИА [8]), з них 103 жінки (місцева вища школа була єдиною, що допускала їх до навчання поряд з чоловіками).

Зупинившись у Цюриху навесні 1873 року, в таку бурхливу атмосферу потрапив і Драгоманов. За М. Грушевським, його приїзд, разом з «молодшим товаришем і приятелем» М. Зібером («началоположник українського марксизму»), був зумовлений «атаками» С. Подолинського, «ще молодшого представника київської молоді України», який «старався від самого початку втягнути в орбіту сеї роботи Драгоманова», надіслав йому начерк програми «Вперед», вироблений по приїзді Лаврова до Цюриху, заходився писати й друкувати революційні українські брошури на вірзечі тих, що видавали російські революційні народники. Йому, очевидно, перед усім належить ідея «українського *Впереду*» – котрого видання і взагалі реалізація сих закордонних літературних революційних планів стали потім, через збіг несподіваних обставин, – місією Драгоманова» [6, 9]. Зустріч з Сергієм Подолинським, «сим представником нового молодечого руху, зосередженого в Цюриху, котрого він, Подолинський, був одним з найбільш щирих учасників та інтерпретаторів», виявилася дуже важливою для Драгоманова, оскільки дозволила познайомитися з тим рухом «сперше віч-на-віч в його тодішнім найбільш гарячій і бурхливій осередку, в російській колонії Цюриху» [6, 3]. Як відзначив Драгоманов у «Австро-руських споминах», «тоді вся молодіж російська в Цюриху,... москалі, як і українці (між студентами майже 75 процентів були з України), були гарячі соціалісти». Крім того, у Драгоманова налагоджуються зв'язки з російською політеміграцією, він зближається з Лавровим.

Друге перебування у Швейцарії (1876-1889) було довгочасним і безповоротним. Ставши політичним емігрантом, Драгоманов цілком це усвідомлював, визначаючи повернення на Батьківщину лише в разі прийняття конституції в Росії. «...Звільнений за так званим третім пунктом без права викладання (воно дорівнювало усуненню від усіх видів державної служби), Драгоманов змушений був виїхати за кордон» [9, 74]. Як відзначав він сам, «від призначеної царем комісії можна було чекати нових репресій проти української літератури, а тому треба було вживати заходи до продовження її за кордоном. Я почав готуватися до виїзду в Австрію... Я виїхав через Галичину й Угорщину до Відня... Таким чином, я був засуджений на еміграцію», яка співпала з відрядженням від Київського товариства «Громада». Дочка В.Б. Антоновича Ірина згадувала: «що далі, то все більше ставала неможливою пропаганда не тільки соціалістичних, а й українофільських ідей. І вже в кінці 1875 року перед Громадою повстала складна проблема: як бути далі. ...Батькові не дуже подобались надто радикальні погляди Драгоманова..., але все-ж він подав ідею відрядити Михайла Петровича за кордон, асигнувати певну суму грошей із фонду Громади й доручити йому організувати спеціальний орган, який би обслуговував потреби українців не тільки в Росії, а й у Галичині» [10, 8]. «У цьому йому допомогли київські громадівиці [члени «Громади»] і, в першу чергу, Яків Шульгін, котрий виділив 12 тисяч карбованців зі своєї спадщини на утримання родини Драгоманова й видання в Женеві збірників...» [9, 74]. Отже, «незважаючи на всілякі переслідування з боку царського уряду, друкарство в Україні розвивалося. Так, у ХІХ столітті коштом нашого земляка Василя Смирненка Михайлом Драгомановим у Женеві була заснована крупна українська друкарня». «Редагування «Громади» доручено було...Михайлу Петровичу; крім того він мав писати до неї, як спеціаліст, і статті з історії західноєвропейських релігій. Решта статей з українознавства мала бути представлена іншими спеціалістами, членами Громади...» [10, 8].

Спочатку думали оселитись у Відні, ближче до України, але «австрійський уряд почав конфіскувати українські брошури соціально-демократичного змісту, а тому вирішили перенести видання «Громади». Залишивши позаду цісарську поліцію, восени 1876 р. Драгоманов прибув до Женеви – не тільки «столиці емігрантів», а й потужного центру книговидавництва, в тому числі – революційного. Так контакти зі звичними, знайомими середовищами в Україні, Галичині значно віддалилися, натомість він наблизився до різнобарвного кола російської політеміграції.

Перші «російські» (кирилицею) видання вийшли у Швейцарії у 1860-х роках. У 1868 р. помітними подіями для Женеви стали опубліковані О. Герценом та М. Огарьовим останні номери «Колокола» та кілька зшитків «Полярної зvezdy» у на той час єдиній безцензурній емігрантській типографії (*Вольная русская типография – Вольная русская книгопечатня* Герцена, перевезена з Лондону, перейшла до рук поляка Л. Чернецького; в ній працював складачем і був співавтором Агапій Гончаренко, один з перших політемігрантів з України, справжнє ім'я – Андрій Гумницький).

Найбільш численними були публікації 1870-1905 років. За цей час у Женеві вийшли з друку перше видання творів Герцена та два томи «Былого и дум»; серед «російських» періодичних видань можна назвати «Набат» і «Правду» анархістів, «Работник» соціал-революціонерів.... До цього періоду належить і різнобічна діяльність Драгоманова, яка не припинялася за будь-яких умов.

Два роки знадобилося для створення вільної української друкарні-видавництва, яка запрацювала у 1878 р., (спочатку користувалися друкарнями видавництв *H. Georg, Rabotnik* тощо), і налагодження випуску першого українського політичного видання за кордоном. У 1883 р. Драгоманов задував: «Тут я видав з того часу 5 томів «Громади» і кілька популярних брошур українською мовою». У цій праці до нього приєдналися однодумці-співвітчизники, також змушені емігрувати, які об'єдналися в «Женевський гурток», що, за І. Франком, був «центром коли не українського духу, то української думки протягом цілих двадцяти літ» [11]. «Активними помічниками Драгоманова стали тут С. Подолинський, О. Терлецький, М. Зібер («що на знак протесту проти звільнення Драгоманова відмовився від кафедри в Київському університеті» [12]), М. Ковалевський, О. Черепакін, а згодом М. Павлик («галицький учений») та І. Франко. По суті всі вони були його справжніми сподвижниками, не шкодували для добровільно обраної місії ні сил, ні енергії, ні власних матеріальних засобів, часто наражаючись ще й на різні небезпеки та переслідування» [13, 137]. Пізніше приєдналися Я. Шульгин («євангельський хлопець» з кореспонденції Драгоманова – прізвисько, навівне відомим вчинком), а також Ф. Вовк («професор Київського університету, змушений покинути його в 1879 році» – там же) і А. Ляхоцький («*Кузьма і Сірко видавці*»), які стали ініціаторами та творцями «мініатюрного» видання, за І. Франком, славетного «захального Кобзарика» (55×85 мм) Т.Г. Шевченка [14], укладеного виключно з творів, заборонених цензурою, та оформленого як пачка цигарок. (Цей кишеньковий предмет не викликав підозри на митних кордонах, про що свідчили численні книжечки, вилучені пізніше в різних містах Російської імперії, незважаючи на постійний поліцейський нагляд). Усього тираж такого «Кобзаря» сягав майже трьох тисяч екземплярів (видано у три накладі).

А. Ляхоцький – «Кузьма», рекомендований Павликом, став добрим генієм видавництва, метранпажем і коректором в одній особі, довголітнім його керівником [15, 63]. Існує версія, що після ліквідації друкарні «Громади» він продовжив справу в меншій друкарні як її власник та ще довго (помер у 1918 р.) спеціалізувався на випуску соціал-демократичної та іншої протестної літератури.

Історія власне драгоманівської друкарні, очевидно, завершується 1882 роком, тоді як в інших джерелах фігурують пізніші дати, пов'язані з українським друкарством. Наприклад, у листі Лесі Українки до М. Павлика від 11 (23) лютого 1895 р. (Софія): «... Дядина просить Вас послати ювілейний номер в Париж... та *Кузьмі* (Genève, 11 route de Caroline, *Imprimerie Ukraine*)...» [16, 212] та в біографії вірменського анархіста Александра Атабекяна, який приєднався до цього руху після знайомства з надрукованим у 1885 р. памфлетом «*Paroles d'un Révolté*» Е. Реклю і почав працювати в колишній *українській друкарні Kuzman* («*qui était le seul lieu accessible aux anarchistes à Genève*»). Ставши вправним типографом, Кузьма піде з цієї друкарні після 1887 року [17]. Є й пізніші свідчення: на початку вересня 1914 р. В.І. Ленін передав швейцарському громадянину Е. Ніколе (*Emile Nicolet*), депутату-соціалісту женевського парламенту, керівництво випуском відновленої після річної перерви газети «Соціал-демократ» – партійного органу РСДРП, 22-й номер якої вийшов 1 листопада 1914 р. в друкарні під керівництвом *Ляхоцького* [18]. За *Вікіпедією*, «Українська громада Швейцарії була активною насамперед в 70-х роках XIX століття. У Женеві тоді діяла «Українська друкарня», заснована Михайлом Драгомановим, яка з 1876 по 1919 рік видала 112 українських книжок...» [19]. Таким

чином, Антон Ляхоцький виявився, як би не звалася його друкарня, продовжувачем традицій першого осередку української політичної еміграції – «Женевського гуртка».

Період становлення та друкування «Громади», як першої – збірника (1-5 т., 1878-1883 рр.), так і другої – журналу (№№ 1-2, 1881), був дуже складним морально та передусім матеріально, для Драгоманова (за спогадами Є. Бачинського [15]), утримання друкарні нерідко припадало на А. Ляхоцького, який заробляв випуском різного роду «метеликів» (прокламацій, програмок т.ін. малих форм) для російської колонії в Женеві. Джерелом недовгого (1881-1882) існування журналу «Громада» були кошти, що надходили С. Подолинському від батьків з Росії, і з припиненням фінансування, після появи програми часопису, проект перервався). Від самого початку, умови, пропоновані «Старою Громадою» при від'їзді Драгоманова за кордон (фінансування та подання матеріалів для друку), через ідейні розбіжності дотримувалися мінімально, і Драгоманову доводилося комплектувати випуски переважно власними статтями, до яких додавалися матеріали, підібрані Ф. Вовком (особливо щодо творчості Т. Шевченка: Ф. Вовк був упорядником закордонних дореволюційних видань «Кобзаря», в тому числі – виданих у Женеві), інші українські літературні твори, заборонені в Росії Емським указом (а саме роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1880), збірка поезій П. Куліша, повість П. Мирного «Лихі люди» (1877)), роман «Люборацькі» А. Свидницького (1886), т. ін.), фольклорні дослідження (матеріали до яких надсилалися й Л. Українкою) тощо. Ця продукція була розрахована на транспортування до імперій – Російської та Австро-Угорщини, чим теж займалися члени «Женевського гуртка» (Ф. Вовк, О. Черепакін).

За два роки після виходу журналу-часопису «Громада» припинився випуск суспільно-політичного і культурно-наукового збірника-альманаха – через остаточний розрив зі «Старою громадою», на тлі загострення відносин з галицькими опонентами – з одного боку, та «Народной волей» - з іншого. Але друкарня, очевидно, продовжувала функціонувати, поступово зменшуючи обсяги («Спис праць М.П. Драгоманова», укладений М.Павликом, дає можливість спостерігати, як вони скорочувалися на користь друкарні «Вольного Слова» и припинилися «Політичними піснями українського народу XVIII-XIX ст.» (1885), поемою Т.Г. Шевченка «Марія» та «Письмом Н.И. Костомарова к издателю «Колокола»). Але продовжували видаватися інші матеріали, зокрема ті, що мали знайомити європейських читачів з українськими реаліями та проблемами (за словами І. Лисяка-Рудницького, Драгоманову належала «амбасадорська» роль «інформатора західноєвропейської громадськості про українську справу») [20, 351].

У додатку до «Автобіографічної замітки» вчений пише про це так: «У травні 1883 припинилося видання газети «Вольное слово», заснованої в серпні 1881 товариством «Земский союз» з метою пропаганди основ ліберально-політичної реформи й адміністративної децентралізації в Росії. Я взяв діяльну участь у цій газеті, вмістивши в ній багато статей, з яких найбільша – «Історична Польща і великоросійська демократія»... Стаття моя друкувалась у «Вольном слове», тоді як у «Земском союзе» вироблялася своя програма реформи Росії, і виявилось, що наші програми зійшлися в основах. У кінці 1882 р. мені було запропоновано спеціальним делегатом З[емського] союзу взяти на себе редакцію «В[ольного] Слова». Я погодився й намагався зробити з газети, спочатку заснованої з метою дати можливість різним опозиційним і революційним елементам в

Росії висловити вільно свої думки, прямо орган агітації на користь політичної свободи з земським самоуправлінням... Але в травні 1883 «Вольное слово» припинилося внаслідок розпорядження «Земського союзу» під впливом розчарування тих його («Земського союзу») членів, які розраховували на... скликання Земського собору на час коронації Олександра III» [7, 121].

Цей фрагмент тільки частково розкриває складну, можна сказати –трагічну, ситуацію, до якої потрапив Драгоманов в останні женецькі роки. Співпраця з часописом «Вольное слово», насправді органом таємної групи російських придворних-аристократів «Священная дружина», яка змагалася з легальною поліцією в боротьбі проти революційного руху й виступала начебто від імені фіктивного «Земського союзу» (російських конституціоналістів), була вимушеною через ряд причин. І Лисяк-Рудницький зазначав, що «складність позиції Драгоманова полягала в тому, що він був рівночасно й українським, і російським діячем. Він зразу зайняв був помітне місце серед російської еміграційної колонії... Але відносини між Драгомановим і більшістю членів російської еміграції скоро попусувалися... Драгоманов гостро... критикував їх великодержавний шовінізм та централістсько-диктаторські нахили. Російські революціонери не могли йому простити його «лібералізму й конституціоналізму» та «українського націоналізму». Драгоманов зробився одіозною постаттю в світі російської еміграції, й особистих зв'язків не порвали з ним тільки окремі одиниці» [20]. Як передавав у своїх спогадах російський публіцист і громадський діяч В. Бурцев, «по своїм убеждениям он (Драгоманов) был умеренный, но выдержанный либерал... С конца семидесятых годов он начал резкую полемику с социалистами-эмигрантами – Лавровым, Плехановым и др. – о социализме, анархизме, бунтарстве, политической борьбе, терроре и т.д., и с этих пор за границей против Драгоманова стала вестись беспощадная борьба. В то же самое время единомышленники Драгоманова, либералы, его совершенно оставили без поддержки и, как он сам говорил, они его предали. В 1881 г. Драгоманов, одновременно с П. Аксельродом... и др. эмигрантами принял участие в газете «Вольное слово»,... под редакцией имевшего раньше отношение к Деп. Полиции... некоего Мальчинского. Но скоро... связи Мальчинского... были разоблачены, и стало известно, что «Вольное слово» издается на средства «Добровольной Охраны» («Священной Дружины»). Тогда Драгоманов, как он сам мне говорил, с опасностью скомпрометировать себя, для того, чтобы спасти единственно существовавшую тогда за границей газету «Вольное Слово», принял на себя ее редактирование. Свои сношения с издателями «Вольного Слова» Драгоманов вел, главным образом, через графа Шувалова. Этих связей... Драгоманову в эмиграции впоследствии никогда не могли простить. Решившись взять в руки скомпрометированную газету, Драгоманов надеялся сделать из нее независимый политический орган и повел ее совершенно самостоятельно... В «Добровольной Охране» были не очень довольны тем, как вел газету Драгоманов... Они потеряли интерес к «Вольному Слову» и в половине 1883 г. перестали его поддерживать. Тогда Драгоманов сделал несколько попыток убедить русских либералов продолжить «Вольное Слово» и не дать ему погибнуть. Но он и тогда не дождался от них никакой поддержки... Эти связи Драгоманова с «Вольным Словом» я [В. Бурцев] считал его большой ошибкой, но для меня его политическая независимость от «Добровольной Охраны» в редактировании «Вольного Слова» была вне сомнения... Но кроме связи с «Вольным Словом», Драгоманову не простили и того, что он был либералом, а не социа-

листом, – противником террора і революції» [21]. Представників різних напрямків, які вірили Драгоманову, його порядності, прозорливості й відданості ідеї, на той час серед емігрантів залишилися небагато, таких як народники-українці С. Степняк-Кравчинський та В. Дебагорій-Мокрієвич. Проте згодом він все ж продовжував впливати на розвиток ліберально-конституційної думки. Так, наприклад, ліберальний журнал «Освобождение» (заснований П. Струве, 1902-1905) проголошував його своїм попередником [22].

Найбільше в цій ситуації самого Драгоманова хвилювала поведінка старих товаришів: «Біда моя в Женеві в останні роки була моральна, – в тому, що багато земляків, одномисленників і навіть ініціаторів «Громади» і т.п. прийшли до думки, під фальшивим розумінням слова «культура і культурна праця», що мов би то всі політичні заходи коло української справи, не тільки такі, як «Вольный Союз», але й такі, як видання пісень народних про політичне життя чи поезій Шевченка, заборонених у Росії, – непотрібні, або й просто «шкідливі» [23, 89].

І все ж перебування в Женеві було надзвичайно плідним для Драгоманова, людини натхненної та цілеспрямованої. В листі від 8 лютого 1886 року до «Старої громади» він писав: «Нагадаю тільки одно, що все, що писано європейцями про Україну за останні 10-15 років, було писано власне про цю (українську) словесність, і з того в останні 5 років – про мої женевські її видання» [24, 538]. Саме там він зміг не тільки реалізувати багато своїх творчих задумів, а й донести їх до уважних читачів – однодумців з різних країн, прогресивних діячів, учених, для яких історія України та її особливості були не порожнім звуком. Підтримкою для цього були численні наукові товариства та з'їзди, як-от *Міжнародні конгреси фольклористів* у Парижі (1889), пізніше – в Лондоні, Чикаго (1891, 1893), *la Société d'ethnographie de Paris*, *Folklore Society of Chicago*, *Folklore Society of London*, *Императорское русское географическое общество* та інші, в матеріалах яких Драгоманов друкувався на правах члена або почесного члена. Адже його «женевський» стиль був синтезом науки, культури та політики. Він публікував статті про Україну, доводячи, що перебування під російською владою було тим «пропащим часом», коли «царська самоволя заїла вольності українські». Його статті про таємне оголошення української мови та культури скасованими, написані різними мовами та розіслані по періодичних виданнях різних країн, були спробами інформувати європейців про нещадні засоби, які вживав царизм проти того, що йому здавалося сепаратизмом (перша стаття – «*Russische Nivellirungs-Politik*» [25]. Пізніше ця тема буде звучати у зверненні до російських письменників у день відкриття пам'ятника А.С. Пушкіну [26], під час *Міжнародного літературного конгресу у Відні* [27]. Та найбільш вдала презентація теми мала місце під час *Міжнародного літературного конгресу* в Парижі 1878 року, де М.П. Драгоманов був офіційним делегатом від Росії. І. Тургенев, якому автор передав брошуру під назвою «*La Littérature oukraiïenne*»; представив її членам комісії, яку він очолював, таким чином: «*Le nom est bizarre; l'auteur, homme très distingué, a préféré ce nom à celui beaucoup plus connu de littérature petite russienne. Il critique avec raison la façon de procéder de notre gouvernement vis-à-vis de la littérature oukraiïenne, qu'il (le gouvernement – O.M.) suppose, à tort, je crois, entachée de séparatisme*». За бажанням автора, який фігурує в документі під іменем *M. Dragousand*, брошуру внесли до архіву Конгресу, а також за рішенням комісії згадали в протоколі засідання. Так члени конгресу могли ознайомитися з матеріалом про

реальне становище на Україні. Він був опублікований двома мовами – французькою під назвою «*La littérature oukraiïenne proscrite par le gouvernement russe*» [28] та пізніше значно ширше – італійською під назвою «*La letteratura di una nazione plebea*» [29], а також німецькою, іспанською та сербською. Відомо, що зберігся франкомовний екземпляр із численними позначками К. Маркса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мішук Р.С. Сторінки великого життя // М.П. Драгоманов. Вибране. Вступна стаття. – К., 1991. С. 605;
2. Карпенко М.О. Витоки й становлення Київської історико-філологічної школи на терені Університету Св. Володимира: «нова схема мов слов'янських» М.О. Максимовича // Мова і культура. Вип. 6. Т.V., ч. I. К., 2003. С. 200-210;
3. Драгоманов М.П. М.А. Максимович. Его литературное и общественное значение // Вестник Европы. СПб, 1874. Вип. 3;
4. Карпенко М.О. Наступність розвитку ідей Київської історико-філологічної школи в Університеті Святого Володимира: М.О. Максимович і М.П. Драгоманов // Мова і культура. Вип. 6. Т.V., ч. I. К., 2003. С. 211;
5. Пропоновані правописні системи відповідно отримали назви. Див.: Півторак Г.П. «Максимовичівка» // Українська мова. Енциклопедія. К., 2000. С. 300-301. Півторак Г.П. «Драгоманівка» // Там же. С. 150.
6. Грушевський Михайло. Місія Драгоманова // «Україна». Науковий двомісячник українознавства. К., 1926. Кн. 2-3. С. 3-28;
7. Михайло Драгоманов: Автожиттєпис / Укл. І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. К., 2009. С.77-116; далі цитати подаються в тексті за цим же виданням;
8. Российский государственный исторический архив (РГИА). Фонд 733. Опус 191;
9. Хорунжий, Ю(рій). Михайло Драгоманов – речник української демократії // Зона, 1995. №10. С.72-81;
10. Спомини Ірини Володимирівни Антонович про М.П.Драгоманова // Україна. Кн. 4 (18). – 1926. С. 120-134;
11. Франко І.Я. Зібрання творів. Т.41. – К.: 1964;
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. – Мюнхен, 1972-1976. Українське в-во.;
13. Федченко П. М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К., 1991, «Дніпро», 362 с.
14. Женева: Печатня «Громади», 1878;
15. Бачинський С. Українська друкарня в Женеві // Науковий збірник. – Нью Йорк, 1953, Українська вільна академія наук у США. 2. - С. 61-65, 95-104;
16. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом - Чернівці, 1910. Т.VIII;
17. Alexandre Atabekian et l'anarcho-communisme // Biographie d'un anarchiste arménien; trad. fr. G.Festa (02.2009) – «Abolishing the Borders from Below». - No 25 (Juillet 2006);
18. Piazola, Maurice. Lénine en Suisse – Genève: Editions Librairie Rousseau. 1965. 173 p.;
19. Література української діаспори – Вікіпедія;

20. Лисяк-Рудницький Іван. Перша українська політична програма: «Передне слово» до «Громади» Михайла Драгоманова // Історичні есе. Т.І – К., 1994. Основи С.349-375, С.351;
21. Бурцев, Владимир. Борьба за свободную Россию // Из воспоминаний (1882—1924). Т. I. – Берлин, 1924. Гамаюн. 381 с. С.50-52;
22. Литературная энциклопедия. Т.3. - Москва, 1929-1939;
23. Відповідь М.Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894 // М.П.Драгоманов. Вибрані твори. Т.1. – Прага, 1937;
24. Драгоманов М. До «Старої громади» (Перший лист до киян), 8 лютого 1886 // Літературно-публіцистичні праці: у 2-х томах. – К., 1970. Наукова думка, Т.2;
25. Neue freie Presse, 19 Juli 1876;
26. [Б.м.], 1880, рос., франц.;
27. «Вольное слово», 1881;
28. Genève: H.Georg, 1878;
29. Milano: Rivista Minima, 1882;
30. Лисяк-Рудницький Іван. Михайло Драгоманов // Між Історією й Політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Мюнхен, 1973. В-во «Сучасність».

УДК 811.161.2'373.23"8/11" Максимович

Кравчук Г.Д.
(Киев, Украина)

ИМЯ И ЭТНОС В ДРЕВНЕРУССКОЙ АНТРОПОНИМИИ (в контексте исследований М. Максимовича)

В статье рассматриваются антропонимические данные, содержащиеся в древнерусских письменных, эпиграфических и археологических памятниках и произведениях М. Максимовича.

Ключевые слова: *имя, антропоним, древнерусские, христианские, антропонимы.*

В статті розглядаються антропнімічні дані, які знаходяться в давньоруських письмових пам'ятках, епіграфічних і археологічних пам'ятках, а також в роботах М. Максимовича.

Ключові слова: *ім'я, антропонім, давньоруські, християнські, антропоніми.*

This article studies the development of the anthroponomical materials in the ancient and middle Russia.

Key words: *name, antroponims, of the ancient Russia, Christians manes.*

Личные имена имеют и имели все люди во все времена и во всех цивилизациях. В именах людей отражаются быт, верования, фантазия художественное творчество народов, их исторические контакты. Для того, чтобы у каждого народа появилось и начало

© Кравчук Г.Д., 2011